

Núvols i clars: Concili Vaticà II i dret de l'Església

Ferran Puig¹

El 1959, el papa Joan XXIII, juntament amb la convocatòria del Concili Vaticà II, va anunciar també la celebració del Sínode romà i la reforma del Codi de Dret Canònic de 1917. La necessitat d'un Concili per interrogar-se sobre la renovació de l'Església en un món en plena transformació implicaria un canvi en les lleis que la regien. Quatre aspectes derivats del Concili Vaticà II, amb llums i ombres, semblen especialment destacables: el matrimoni, comprès com una veritable vocació, la vida dels fidels a l'Església, el tractament dels abusos i el govern de l'Església.

Traços d'una genealogia en retrospectiva

Durant les sessions del Concili s'anaven suscitant qüestions l'estudi detallat de les quals es remetia a la futura reforma legal, que s'emprendria una vegada conclosa la gran assemblea conciliar. El dret canònic es preveia útil per a la fase aplicativa dels ensenyaments conciliaris i com a espai adequat per tractar qüestions tècniques o pràctiques, constitutives de la disciplina de l'Església.

Poc després de concloure's el Concili, un corrent l'interpretava com l'esdeveniment que permetria superar les estretors de l'Església autoritària que hauria predominat des del Concili de Trento. Aquesta Església, enemic a batre, fiaria la seva força en el dret, assimilat a la disciplina imposada per la jerarquia.

Té alguna cosa paradoxal que entre els qui atribuïen al dret canònic la suposada opressió de la jerarquia, se celebrés que l'única referència a aquest en els textos del Concili Vaticà II fos aquesta: "En l'exposició del dret canònic i en l'ensenyament de la història eclesiàstica, atingueu-vos al misteri de l'Església segons la constitució dogmàtica *De Ecclesia*, promulgada per aquest sagrat Concili" (decret *Optatam totius*, n. 16). No podien entendre que la comprensió profunda de l'Església que emergia de la constitució dogmàtica *Lumen gentium* (i de la constitució pastoral *Gaudium et spes*) albergava al seu si també un gran potencial renovador per al dret eclesial. Tornarem a aquesta qüestió al final d'aquest escrit.

En els anys següents al Concili, l'activitat jurídica eclesial serà identificada amb la treballosa elaboració dels nous codis de l'Església. S'arribarà així el

EL CONCILI VATICÀ II, 60 ANYS DESPRÉS

1983 a la promulgació del codi llatí i el 1990, a la del codi per a les Esglésies orientals. Joan Pau II anomenarà aquests codis els darrers documents del Concili Vaticà II i la traducció en llenguatge jurídic dels documents conciliaris.

El símil lingüístic seria celebrat per als qui el dret equival al text de la llei: el dret canònic hauria estat elevat a la categoria de text, precisament entre els textos importants del Concili. El problema és que a aquestes alçades del postconcili ja s'havia experimentat dolorosament que el Concili, anàlogament al dret de l'Església, no és un conjunt de textos per aplicar. Una altra cosa és que, com afirmés De Lubac, el Concili no sigui un esdeveniment espiritual al marge dels textos.

D'ara endavant, deixem la genealogia per esbossar una mirada a quatre matèries sobre les quals s'han produït interaccions recíproques i rellevants entre la implantació d'ensenyaments del Concili i l'activitat jurídica. Segons la nostra manera de veure, l'activitat jurídica és rellevant quan influeix en la transformació lliure efectiva de les persones i, amb elles, del teixit social eclesial. La promulgació de textos legals, la seva interpretació i aplicació pertany a l'àmbit dels mitjans.

Dret matrimonial: a l'ull de l'huracà

El Concili Vaticà II torna a proposar la doctrina cristiana, bella i exigent, sobre el matrimoni, comprès com una veritable vocació. Per la transcendència i seriositat del vincle matrimonial, que és també sacrament, l'Església se sent responsable de dilucidar si un matrimoni concret es va formar vàlidament. El dret matrimonial, el dret processal i el sistema de tribunals de l'Església constitueix com el lloc institucional on se sosté i es busca la veritat plena sobre el matrimoni, vincle indissoluble entre l'home i la dona legítimament casats.

La impugnació cultural i social de les relacions familiars basades en el matrimoni natural i cristià, especialment aguda els darrers 60 anys, està assolant la base de la societat humana. En aquest context, la doctrina de l'Església sobre el matrimoni i els processos de nul·litat en el sistema matrimonial constitueixen una veu, més necessària que mai, que clama al desert.

Mentre es fa palès que per sostenir el matrimoni es necessiten recursos formatius, pastorals i antropològics, el sistema matrimonial canònic continua sent necessari. Entre el Concili i l'actualitat es poden assenyalar esforços importants destinats a formar persones que intervinguin en la preparació per al matrimoni, en el suport a les famílies i també en els processos de nul·litat del matrimoni. Per a aquest darrer menester és imprescindible la formació en dret eclesial.

La reforma del procés matrimonial, desitjada pel papa Francesc el 2015, s'emmarca en aquest entorn, que a molts països és de supervivència. En la reforma, entre altres novetats, hi destaca un procés més breu per a alguns supòsits, la possibilitat d'un procés davant del bisbe, l'eliminació de l'exigència de dues sentències conformes per declarar la nul·litat i algunes qüestions sobre l'organització dels tribunals. En tot cas, "queda ferm el principi de la indissolubilitat de l'enllaç matrimonial" (*motu proprio* "Mitis iudex Dominus Iesus").

El dret canònic i la vida dels fidels a l'Església

Per la dimensió institucional i pública, una part significativa de l'aplicació del dret canònic recau sobre el ministeri eclesiàstic i la vida consagrada. En un altre nivell se situen els fenòmens agregatius d'empremta prevalentment laical.

Alguns llums del Concili Vaticà II han donat peu a canvis significatius en el dret del ministeri ordenat. L'aprofundiment en el caràcter universal del sagrament de l'ordre n'ha facilitat l'exercici, de manera més elàstica que abans, en el camp de la incardinació, de les facultats ministerials i de l'ajuda a esglésies pobres de clergat propi. D'altra banda, l'impuls d'un suport dels ministres al marge del vell i estàtic benefici eclesiàstic ha eliminat no pocs condicionaments de la missió pastoral: ha permès una plena dedicació dels ministres al servei del poble de Déu, s'ha organitzat el clergat en consideració de les necessitats pastorals en comptes de les economies, i s'ha reafirmat la llibertat de l'Església per al nomenament de bisbes i càrrecs diocesans. Són desenvolupaments positius que, juntament amb una teologia del ministeri més alta i menys organitzativa, contribueixen a pal·liar en part la crisi de vocacions que s'experimenta sobretot a Occident.

EL CONCILI VATICÀ II, 60 ANYS DESPRÉS

Per la pròpia naturalesa d'estat de vida públic, la vida consagrada implica una intervenció important de l'autoritat. Com altres àmbits de l'Església, la vida consagrada afronta a molts llocs una crisi seriosa. Algunes modificacions legals pretenen resoldre problemes que la manifesten o són a l'arrel, com la manca de solidesa d'algunes iniciatives incipients (*motu proprio "Authenticum charisma"*, 2020), la manca de mitjans per a la formació dels membres o les complicacions derivades de qüestions patrimonials.

Sobre la base del dret d'associació, profundament transformat per fenòmens agregatius laicals de vasta magnitud com són els anomenats moviments, s'han produït intervencions jurídiques de relleu. La majoria es refereixen a les entitats singulars com l'aprovació dels seus estatuts, la coordinació de la varietat de tipus de membres, l'admissió de la incardinació de clergues en alguns casos, i també intervencions i dissolucions. Algunes mesures són d'ordre general, com el decret general del dicasteri per als laics *Le associazioni internazionali* (2021), sobre els càrrecs de govern en aquestes realitats eclesials. Després d'un període d'eclosió i espontaneïtat, a la fase de maduresa, i fins i tot de crisi, es fa sentir més clarament en aquestes realitats la necessitat del dret.

L'ombra dels abusos

Desgraciadament, el dret canònic ha estat cridat intensament en causa per desenvolupar una legislació penal, substancial i processal, que contribueixi a la lluita contra delictes canònics causats per clergues, especialment els abusos sexuals a menors. Juntament amb la seva relació amb la crisi de fe, s'ha demostrat que, al seu moment, la manca d'atenció en la formació dels sacerdots (que no es redueix al dret, però hi té un aliat), la infravaloració de la gravetat d'algunes conductes, el miop menyspreu del dret penal eclesial (no pocs van proposar-ne l'abolició) i la hiperproducció de la reputació eclesiàstica, s'han demostrat aberrants. Un factor inexcusable ha estat l'avversió al dret als anys 60 i 70 del segle xx.

Avui s'està recuperant la importància de la dinàmica pròpia del dret, que advoca per procediments segurs, per l'atenció a les víctimes, per la presumpció d'innocència. Alhora es comprèn més la necessitat de coordinar aquesta dinàmica amb altres instàncies que, sota el signe de la prevenció i la sanació, procuren protegir d'aquests i altres abusos les persones més febles.

Durant llargs períodes, aquests delictes se substanciaven en una jurisdicció que operava a Roma, amb mitjans insuficients. Recentment s'ha expandit l'espectre de conductes que cal atendre i s'intenta millorar els sistemes destinats a sancionar els culpables. Es va comprendre que conductes tan greus, que poden portar a sancions greus també (i a tremendes injustícies si manca el rigor dels procediments jurídics) no es poden afrontar sobre la base de simples intuïcions o en suposades legitimacions espirituals.

Ja en el pontificat de Benet XVI (i fins i tot abans, amb Joan Pau II) es van prendre mesures importants per perseguir alguns d'aquests delictes. Es deuen al papa Francesc tres intervencions normatives en aquesta direcció: el *motu proprio* “*Com una mare amorosa*” (2016), sobre la responsabilitat de l'autoritat eclesiàstica, el *motu proprio* “*Vos estis lux mundi*”, sobre la vigilància i denúncia d'abusos (2019 i 2023), i la reforma del Llibre VI del Codi de Dret Canònic dedicat al dret penal (2021), que afecta tota la disciplina penal i no només els abusos.

Juntament amb la formació en dret eclesial per afrontar aquestes conductes i les seves causes, cal més atenció a la selecció i formació del clergat. També aquesta matèria és objecte d'atenció a la Santa Seu i en moltes esglésies particulars.

Quant al govern de l'Església: assignatura pendent?

El tòpic segons el qual el dret canònic és l'instrument que té la jerarquia per dominar els fidels no se supera fàcilment. Ni tan sols entre persones de fe a l'Església. Un record personal, entre molts. El dia de la meua primera missa a la basílica del Sant Esperit de Terrassa, un concelebrant, en donar-me la pau, em va xiuxiuejar: “*de iure condendo*”, “*de iure condendo*”. Em volia dir que l'únic dret acceptable és el que vindrà quan superem el vigent, el dret del qual cal alliberar-se. En assumir-se que el dret, sigui el que sigui, serveix al poder, la potestat eclesiàstica es troba sota sospita.

El Concili Vaticà II va obrir amplis camins per a una millor comprensió del govern de l'Església i específicament de la potestat eclesiàstica. La prioritat del bé dels fidels que componen el Poble de Déu, en què destaca la llibertat i els drets, la dimensió sacramental de l'episcopat i la claredat amb què s'afirma la participació de tots els fidels en la missió de l'Església en virtut del baptisme, feien esperar una transformació del govern marcada pel servei als fidels i la responsabilitat de l'autoritat.

Així ha estat en part, en tant que els codis de dret canònic contenen una regulació robusta dels drets dels fidels, del principi de legalitat, dels actes administratius, dels recursos contra aquests i fins i tot de la responsabilitat de l'autoritat eclesiàstica, aplicable en els casos d'un ús desviat de la potestat eclesiàstica.

D'altra banda, la realitat mateixa de la vida de l'Església reclama una qualitat al govern que exigeix, en bona part, una visió jurídica equilibrada i renovada.

Mereix una atenció especial la necessitat de comptar amb el treball de fidels laics amb competències professionals, avui imprescindibles, no només en l'àmbit econòmic sinó en l'orientació mateixa del govern. És sempre més urgent la

EL CONCILI VATICÀ II, 60 ANYS DESPRÉS

necessitat d'anàlisi de les conseqüències dels actes de govern sobre la base de l'escolta dels interessats i en la perspectiva de les eventuais responsabilitats eclesials i civils, que poden acabar revertint, com la jurisprudència de molts països mostra, en el patrimoni de la diòcesi, la congregació o la parròquia. També es troben a disposició formes d'estudi i decisió en instàncies col·legials, algunes de constitució obligatòria en diòcesis i parròquies, que han d'anar més enllà del valor testimonial o reivindicatiu del paper dels laics. És interessant observar que el *Document final de la segona sessió de la XVI Assemblea general ordinària del sínode dels bisbes* (2024) estimuli l'aplicació efectiva dels principis bàsics del dret de l'Església sobre les instàncies col·legials (n. 103-108).

Aquests i altres criteris i principis triguen a implantar-se en la vida real de l'Església. Després de més de 50 anys de vigència en el dret positiu continuen sent freqüents les decisions de l'autoritat preses sense escoltar els interessats o afectats, la imposició de conductes o fins i tot de sancions basats en la afirmació plana del principi d'autoritat i l'opacitat respecte de les motivacions dels actes de govern. Entre els ensenyaments del Concili i les bases normatives i institucionals que ofereix el dret canònic, es disposa dels pressupostos perquè el dret dels fidels a un "bon govern" deixi de ser una afirmació merament acadèmica.

La regulació de la Cúria romana mereix una menció especial. Al llarg dels 60 anys que estem considerant, s'han succeït tres lleis sobre aquestes instàncies vicàries que ajuden el Papa: la de Pau VI (*Regimini Ecclesiae Universae*, 1967), la de Joan Pau II (*Pastor Bonus*, 1988) i la de Francesc (*Praedicate evangelium*, 2022). Se segueix buscant un model que respongui a la creixent complexitat dels assumptes, com passa en l'àmbit econòmic; que la gestió hagi millorat en el pontificat de Francesc no resol el greu dèficit que afecta la Seu apostòlica. Encara no s'encerta a satisfer la necessitat de coordinació, avui mancada, per un sistema que se sustenta excessivament en la figura del cap del dicasteri i en l'accés físic al Papa. Han de ser revisats els processos per fer efectiu el servei de la Cúria romana a les Esglésies locals. És inevitable pensar en la sobrecàrrega que grava la seu de Pere i en la reflexió necessària sobre la consistència última del primat com a instància visible i universal de la unitat de l'Església.

Perspectives

Les perspectives que segueixen es mouen separadament en els dos plans que han presidit les consideracions d'aquest escrit: el dret com les lleis i la seva aplicació, d'una banda, i la realitat personal eclesial en què es descobreix la substància del dret a l'Església.

Pel que fa al primer pla, els propers anys es pot (o cal) esperar, com ha escrit mons. Juan Ignacio Arrieta, secretari del dicasteri per als textos legislatius, una millor reglamentació de la formació dels actes de govern, la revisió del

conjunt del dret patrimonial de l'Església al Codi de dret canònic, el desenvolupament de sistemes alternatius de resolució de conflictes i l'aprofundiment en les formes de participació sinodal dels laics a la potestat eclesiàstica.

Pel que fa al segon pla, reprenem la indicació segons la qual l'impuls del Concili Vaticà II conté un gran potencial per al dret. Aquesta afirmació requereix una comprensió del dret que superi la seva consideració com "la llei aplicada per l'autoritat que té el poder". El dret apareix encara per a uns com a obstacle a "la reforma" que anunciava el Concili; per a d'altres, com l'instrument del poder que cal conquerir per operar-la.

No pocs teòlegs i canonistes treballen per superar aquestes visions (tributàries d'una pobre comprensió de l'Església i del Concili Vaticà II), de manera que la dimensió de justícia de les relacions entre els fidels al voltant dels béns de la comunió (la paraula de Déu, els sagraments) i el servei de la jerarquia a favor seu, pugui ser un factor multiplicador del món racó de la terra.

Des de la comprensió del misteri trinitari a l'Església, el Concili Vaticà II ha donat una poderosa llum sobre la condició de fidel, sobre la crida universal a la santedat, sobre la potestat com a servei, sobre la llibertat de l'acte de fe, així com sobre el progrés en el món com a terreny comú per a l'evangelització des de la cultura, la valoració positiva de l'acció humana o la tasca comuna de la humanitat de construir la pau.

Aquesta llum i altres que són a l'origen de la comprensió sobre les relacions entre Déu, el món i l'home, ofereixen una base riquíssima des d'on observar i pensar el dret en tota la seva profunditat antropològica, generadora de dinàmiques positives per a l'Església i el món.

¹ Professor Ordinari de Dret del Govern de l'Església, Universitat Pontificia de la Santa Creu, Roma.